

CAPITOLUL VI

OPERA APOSTOLULUI PAUL

- I. – *Paul este independent de apostolii palestinieni.* – Prima sa poziție față de ei. – Cum îi orientează Barnaba activitatea. – Viața sa de misionar.
- II. – *Învățăturile pe care le aduce.* – *Problema primirii ne-evreilor în cadrele noii religii.* – În ce fel determină soluția sa mesianismul creștin să devină o religie originală. – Christologia lui Paul acționează în același sens. – În ce fel concepe el persoana și rolul lui Christos. – Mântuitorul este Fiul lui Dumnezeu; răscumpărarea. – Prin ce este această doctrină o *gnoză*.
- III. – *Influența habitudinilor de ritual ale străinilor convertiți asupra botezului și a euharistiei paulinice.* – *În ce măsură este Paul fondatorul creștinismului.*

I

Faptele ne spun că locul convertirii lui Paul trebuie căutat pe drumul Damascului, și tot ele plasează în acest oraș centrul primei sale lucrări; le putem da crezare. Pentru noi este esențial să remarcăm că nu la Ierusalim sau prin contact cu cei doisprezece și-a făcut el ucenicia de misionar creștin, și că nu s-a socotit ca fiind dependent de aceștia. Convins că însuși Isus, Christul glorificat, printr-un act special al voinței sale, l-a instituit apostol, Paul nu acceptă să fie contestat de nimeni și crede că nu are nevoie de sfaturi și de învățături de la nimeni. Să ne amintim orgolioasele declarații din *Epistola către galateni* (1, 10 și urm.): „*Caut eu oare acum bunăvoința oamenilor? Sau a lui Dumnezeu? Ori caut eu să plac oamenilor? Dacă aș căuta să plac oamenilor, n-aș fi slujitorul lui Christos. Dar vă fac cunoscut, fraților, că Evanghelia predicată de mine nu este după om; nici n-am primit-o, nici n-am învățat-o de la vreun om, ci prin revelația lui Isus Christos*”. „*Dar când i-a plăcut lui Dumnezeu, cel care m-a pus deoparte încă din sînul mamei mele și m-a chemat prin harul său, mi l-a revelat pe Fiul său în mine ca să-l vestesc neamurilor imediat, fără să mă sfătuiască cu cineva*” (a se citi: de la o autoritate omenească). *Și fără să urc la Ierusalim, la cei care erau apostoli înaintea mea (...). Trei ani după aceea, am urcat la Ierusalim să fac cunoștință cu Chefa*”.

Să remarcăm că întreaga esență a instrucției creștine conținea câteva fraze, iar Paul le cunoștea, după toate aparențele, înainte de viziunea sa

decisivă, astfel încât i-a fost foarte ușor să le predice imediat ce a devenit credincios. În schimb, se înțelege că oamenii din Ierusalim, fără a pune la îndoială sinceritatea convertirii sale, aveau rezerve în ceea ce privește caracterul real al vocației sale, admitând cu greu că el ar vorbi de Isus –el, care nu-l cunoscuse–, cu tot atîta autoritate ca și ei –care trăiseră în chip firesc alături de el. Cînd, la capătul a numai trei ani, el se decise să urce la Ierusalim, nu găsi decît neîncredere în mica lume apostolică și, fără îndoială, nu ar fi putut-o străpunge nici acum dacă Barnaba, frapat de ardoarea și de convingerea sa, nu l-ar fi condus la Petru și la Iacob, care se deciseră să-l primească și să-i recunoască misiunea.

Încă de pe acum, se deosebea de ei în privința „chestiunilor privitoare la Isus”, adică el adera la o christologie –aceea a eleniștilor– care o depășea pe a lor, și, dacă dăm crezare *Faptelor* (9, 29), expunerea ideilor sale, pe care o întreprinse în sinagogile elenizante din oraș –acelea frecventate de evreii de limbă greacă– provocă o asemenea agitație încît trebui să părăsească rapid Ierusalimul. Se retrase în Siria și în Cilicia, adică în Antiohia și la Tars, și aici veni Barnaba să-l caute, cînd imaginea a ceea ce făcuse în Antiohia revelă acestui om remarcabil –și pe care îl vom cunoaște mai bine– viitorul religiei creștine pe teren grecesc.

Așadar, din inițiativa lui Barnaba porni Paul să răspîndească Vestea cea Bună a Domnului Isus în lume –și începu această viață aspră de misionar– pe care o va duce în Asia Mică și în Grecia, pînă în momentul arestării sale de către autoritățile romane, la Ierusalim. Mergea din oraș în oraș, oprindu-se acolo unde existau comunități evreiești importante. Mai întîi vorbea în sinagogi și, de obicei, stîrnea –printre evreii puri– adevărate furtuni împotriva a ceea ce el numea Evanghelia sa. Cînd le putea amîna efectele, căuta să convingă prozeliții și predica prin vreo casă particulară. Cînd reușea destul de bine într-un loc, rămînea aici cîteva luni –așa a făcut în Corint– sau revenea acolo –așa a făcut la Efes. Totuși, cu Bisericile pe care le „plantase”, întreținea o corespondență mai mult sau mai puțin activă, care le întărea în credință și le îndrepta din slăbiciuni. Nu vom insista aici asupra acestei vieți pline, agitate, periculoase și fecunde, însă trebuie să înțelegem ce l-a învățat aceasta pe Paul.

II

Mai întâi, el a văzut cu limpezime un adevăr căruia cei doisprezece nu i se supuneau de bună voie și, de altfel, față de care nu erau la fel de deschiși precum el: „cei temători de Dumnezeu” credeau destul de ușor în „Domnul”, în timp ce majoritatea evreilor puri își închideau urechile și își împietreau inima când discipolii căutau să-i convingă. În consecință, trebuia ca aceștia din urmă să fie abandonați și lăsați pradă nebuniei lor și, în mod deliberat, adevărul să fie dus în afara lui Israel? Se putea prevedea că, cel puțin în spatele prozeliților care „iudaizau”, urmau să vină la credință simpli păgâni. Acestora, li se putea accepta și promite o parte din Împărăție? Acești străini, necunoscători ai Legii lui Moise, ar fi, așadar, co-moștenitori ai poporului lui Yahweh? Ne putem gândi că cei doisprezece, cu totul pătrunși de învățătura lui Isus și atât de profund evrei încă, nu ar fi acceptat astfel de consecințe, fără cea mai mare aversiune. Paul le-o impuse pentru că știa să găsească argumente convingătoare prin care să comenteze succesele primei sale misiuni în Asia Mică, și întrucât comunitatea din Ierusalim crezu că întrevede Spiritul în operele celui de-al treisprezecelea apostol. Comunitatea din Ierusalim era săracă. Bisericile lui Paul dețineau, uneori, aderenți cu putere și generoși, iar apostolul știa să-i solicite pentru a ajuta Biserica-mamă. Apoi, pe de altă parte, cum să nu recunoști meritele unei activități care răspândise în atâtea locuri diferite numele lui Christos glorificat?

O dată acceptat principiul admitterii străinilor, se cuvenea să i se faciliteze aplicarea. Paul știa că circumcizia displăcea grecilor și că cea mai mare parte a „lucrărilor” Legii nu se acorda nici cu obiceiurile lor, nici cu deprinderile lor spirituale. De aceea, se convinse repede că Legea era substituită de învățătura lui Christos, care venise special pentru a înlocui vechiul Legământ cu unul nou. Cedîndu-i din nou, cei doisprezece consimțiră să dispenseze pe convertiții străini de legalismul evreiesc. Acest lucru însemna, în mod implicit, a separa creștinismul de iudaism și a-l transforma pe cel dintîi într-o religie originală.

Rezultatul –christologia lui Paul– fiind în asentimentul „eleniștilor”, sîrși prin a deveni inevitabil și modifică profund reprezentarea pe care cei doisprezece și-o făceau asupra lui Isus, asupra vieții și morții sale. Apostolul înțelese repede că ideea mesianică nu interesa pe greci. La drept vorbind, ea nu era inteligibilă decît contopită cu speranțele naționaliste ale evreilor. Pentru ca străinii să o poată accepta, trebuia negreșit să fie lărgită și, împreunînd-o cu o concepție familiară învățăturilor misterior pĂgîne, Christos să fie prezentat, nu ca un om dotat cu forța lui Yahweh –în vederea scoaterii poporului ales din nenorocirea sa, și a-i așeza dușmanii la picioare–, ci ca trimis al lui Dumnezeu, însărcinat să aducă *tuturor oamenilor mîntuirea*, certitudinea unei vieți viitoare fericite, în care mai ales sufletul își găsește deplina împlinire a destinului său. Pe de altă parte, Paul a mai observat că convertiții străini nu se obișnuiau ușor cu „scandalul crucii”. Moartea infamantă a lui Isus, asupra căreia necredincioșii insistau neîncetat, trebuia, așadar, să primească o explicație satisfăcătoare, care ar putea să o modifice creator. Apostolul medită asupra acestei duble probleme –deja pusă și, probabil, orientată în chipul în care o luase de la comunitatea din dispersie– și îi stabilește o soluție de o amploare incalculabilă. Total indiferent față de nazarinean –atît de scump celor doisprezece–, el nu voi să știe decît de Crucificat, pe care și-l reprezintă ca pe un personaj divin, preexistînd lumii însăși, ca o încarnare a Spiritului lui Dumnezeu, „om celest”, mult timp reținut în cer alături de Dumnezeu și coborît spre a inaugura pe pămînt o adevărată umanitate nouă al cărei Adam să fie.

Elementele esențiale ale acestei întregi speculații le găsea apostolul – fără a le căuta, probabil, și ca printr-un joc spontan al memoriei sale sau al deprinderilor sale spirituale– într-un anumit număr de reprezentări uzuale ale misterior, iar acestea sînt textele *hermetice*, adică apărute din însăși aceste misterii, care aruncă astăzi luminile cele mai decisive asupra doctrinei christologice a lui Paul, așa cum tocmai am schițat-o.

Ea ajungea la o expresie care nu încetează să ne surprindă: Domnul Isus ne apare ca *Fiu al lui Dumnezeu*. Or, Dumnezeu este, pentru Paul, o moștenire evreiască. Înseamnă că monoteismul evreu se impune spiritului său ca un *a priori* și în mod absolut. Acest Dumnezeu este Prea-Înaltul,

perfect distinct de natură, și care nu dispersează în ea nici o tendință panteistă. Atunci cum poate fi reprezentată ideea că el ar putea avea un fiu, cum, adică, să fie înțeles acest raport de filiație, pe care Paul îl recunoaște, între Domnul și Dumnezeu?

Am fi tentați, mai întâi, să credem că nu este vorba decît despre un mod de a vorbi, de o figură. Evreii dădeau numele de *Servitorul lui Yahweh* (*Ebed Yahweh*) oricărui om care putea trece drept *inspirat* de către acesta, iar grecul din Septanta reda des această expresie prin cuvintele $\pi\alpha\tilde{\iota}\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon$, unde $\pi\alpha\tilde{\iota}\varsigma$, semnifica, totodată –ca și latinescul *puer*–, ‘servitor’ și ‘copil’. Trecerea de la $\pi\alpha\tilde{\iota}\varsigma$ ‘copil’ la $\upsilon\tilde{\iota}\omicron\varsigma$ ‘fiu’ nu constituie nicidecum o dificultate și avusese loc efectiv de la scrierile iudeo-creștine, precum *Faptele*, la *Epistolele* paulinice⁹⁸. Un examen atent al textelor lui Paul, însă, probează că gîndirea sa depășește cu mult acest sărac echivoc verbal. Pentru a fi siguri, ajunge să ne amintim celebrul pasaj din *Epistola către romani* (8, 32), în care el spune că Dumnezeu „*nu l-a cruțat pe propriul său Fiu, ba chiar l-a dat la moarte pentru noi toți*”. Cu toate acestea, nu trebuie uitat că Paul – tocmai pentru că nu bănuiește încă nenumăratele dificultăți teologice pe care această noțiune, de Fiu al lui Dumnezeu, le rezervă viitorului– poate foarte ușor să nu o utilizeze cu rigurozitate, ci să o folosească doar ca pe o aproximație care încearcă să exprime, de bine de rău, prin stabilirea implicită a unei analogii „în umanitate”, o relație „supraumană”, pentru care el nu dispune de „forme adecvate”.

Ceea ce, în orice caz, trebuie îndepărtat este ideea unei confuzii între Domnul și Dumnezeu. Lucrul acesta este de neconceput la Paul, care nici măcar nu bănuiește încă Trinitatea. Domnul este subordonat lui Dumnezeu (*1Cor.*, 3, 23) și îl ascultă „pînă la moarte” (*Filipeni* 2, 8), cu o supunere totală (*1Cor.*, 15, 28). Se poate spune că întreaga chestiune este dominată de textul din *1Cor.*, 8, 6: „*pentru noi, cel puțin, există un singur Dumnezeu, Tatăl, din care toate sînt și întru care sîntem noi, și un singur Domn, Isus Christos, prin care sînt toate și prin care sîntem noi*”. Astfel, oricît de

⁹⁸ Cf. *Faptele*, 3, 13 și 26; 4, 27 și 30; *Didahiile*, 9, 2; 10, 2; *IClem.*, 59, 2 și urm. etc. Este de subliniat că expresia „fiul lui Dumnezeu” nu apare decît o dată în *Fapte* (9, 20), dar și acolo apare ca o caracteristică a învățaturii lui Paul. (n.a.)

esențială și de necesară ar fi colaborarea Domnului la operele lui Dumnezeu, Domnul nu este egalul lui Dumnezeu. El reprezintă Spiritul său, căci, ne spune clar *2Cor.*, 3, 17: „*Domnul este Duhul*”. Paul nu poate afirma nimic care să apropie mai mult acești doi termeni supremi – Domnul și Dumnezeu –, și aceasta este aceeași relație de apropiere pe care a exprimat-o în limbaj uman afirmând că Domnul este fiul lui Dumnezeu, fără ca această expresie să presupună în realitate că are în minte o teorie a filiației în sensul strict al termenului.

Pentru a fi riguroși, trebuie spus că, pentru Paul, Domnul reprezintă, el singur, *una dintre categoriile creației*, cea mai apropiată de Dumnezeu și pe care o putem califica drept divină. Pe de altă parte, este sigur că, încă de pe acum, dogma divinității lui Christos este pe drum, de vreme ce reprezentarea lui Paul pare prea indecisă și prea incompletă pentru a fi stabilă, în vreme ce pietatea credincioșilor –nepăsătoare față de dificultăți– simte nevoia de a conduce credința în mod energic, în direcția identificării Domnului cu Dumnezeu.

Fără a insista mai mult aici –căci nu este locul– asupra concepțiilor teologice, cu atât mai complexe cu cât rămân nesigure sub mai multe aspecte, am arătat cu destulă limpezime ce a devenit Isus Nazarineanul sub acțiunea miturilor mijlocirii și mântuirii, familiare mediului paulinic, și pe care apostolul le-a *regândit* în funcție de teodiceea sa rabinică. Iată-l devenit lucrător universal al lui Dumnezeu anterior timpului și lumii, încarnare a Spiritului Sfânt –care constituie esența sa divină– executor al marelui proiect al lui Dumnezeu care vizează regenerarea și mântuirea umanității.

În felul acesta, moartea sa devine perfect inteligibilă. Copleșiți sub greutatea păcatelor lor, oamenii erau incapabili de a se îndrepta spre lumina divină; Christos a vrut să le ofere calea și s-a împovărat cu relele lor, pe care supliciul său infamant le-a expiat. Pentru a avea parte de roadele acestea și a pentru căpăta grația în ziua judecății, se cuvenea ca, mai întâi, să aibă loc unirea cu el, prin încredere și iubire. Pretinsul scandal devenea astfel marele mister, scopul, rațiunea supremă de a fi a misiunii lui Isus; iar Paul spunea chiar că predica sa nu era decât un „discurs al crucii”. Grecii îl puteau înțelege și erau mișcați. Celor doisprezece, nu le aducea nimic inacceptabil

în sine, întrucît lăsîndu-le întregul farmec al amintirilor lor reale, el ridică încă și mai sus decît crezuseră ei, gloria Învățătorului lor.

Numai că el schimba cu totul perspectiva și sensul operei sale. În același timp, punea fundamentele unei vaste speculații doctrinare, mai mult decît străină, antipatică, în mediul în care trăise Christos. Mai puțin obscură, mai puțin complicată și, pentru a spune tot, mai puțin extravagantă decît marile sisteme sincretice de care Basilide⁹⁹ sau Valentin¹⁰⁰ își vor lega numele în al doilea secol, doctrina lui Paul le deschidea calea. Aceasta era deja o *gnoză* sincretistă, o *revelație* compozită.

III

Păgînii care se îndreptau către credința creștină traversînd sinagogile, sau care abandonau direct vechile lor credințe pentru aceasta, trăiau într-un mediu în care nu se putea concepe o religie fără rituri. Cele mai mișcătoare dintre aceste rituri se raportau la ideea de purificare și la noțiunea de

⁹⁹ Gnostic alexandrin care și-a scris propria versiune a Evangheliilor, precum și comentarii asupra acestora, în 24 de volume. Discipolii săi au supraviețuit pînă în secolul al IV-lea. Socotea că Yahweh era un zeu autoritar, mereu nemulțumit și agresiv, care a stîrnit numai dezordine, motiv pentru care Dumnezeu intervine trimițîndu-și pe pămînt Rațiunea, sub forma lui Christos. Salvarea poate fi adusă doar de Cunoaștere (gnosis) revelată de către Christos și inspirații săi. Doar în felul acesta poate dispărea Răul, care este opera lui Yahweh. (n.trad.)

¹⁰⁰ Valentin, gnostic egiptean, educat în Alexandria, care și-a răspîndit învățăturile la Roma. Privind la virulența cu care Părinții Bisericii din acea vreme îl combat, se pare că tezele sale aveau succes, fiind considerate deosebit de periculoase pentru Biserică. Ca orice teorie și doctrină emisă de către gnostici, și aceasta este complexă, stufoasă, cu foarte multe nuanțări, gîndirea filosofică greacă, cea eretică evreiască și cea egipteană a misteriiilor îmbinîndu-se în concepte mai mult sau mai puțin eclecticice. Tatăl este principiu absolut, transcendent, incomprehensibil, care se unește cu Gîndirea și generează 15 perechi de eoni care formează pleroma, dintre care ultimul, Sophia, vrea să cunoască pe Tatăl, ceea ce produce criza care va aduce în lume răul și pasiunile. Din acest motiv, este creat un nou cuplu, Christos și sfîntul Duh. Pleroma va genera pe Mîntuitorul Isus, care va amesteca materia provenind din inteligența inferioară și elementele psihice ce vor genera pe Demiurg, care se va crede Dumnezeu și va crea lumea și oamenii, pe pneumatice și pe hylici. Cei dintii, luminați de gnoză, vor căpăta conștiința eliberatoare de la Mîntuitor și vor ajunge la Dumnezeu. (n.trad.)

sacrificiu. Sacrificiu de expiere, destinat să calmeze mînia divină, sacrificiu de ofrandă, indicat pentru a face zeul favorabil, sau sacrificiu de comuniune, prin care credincioșii unei divinități se uneau cu aceasta și care marca faptul că ei formau un corp înaintea acesteia. Cei doisprezece, ca buni evrei ce erau, se arătau a fi asidui la Templu și, desigur, nu credeau că le-ar fi necesar un alt cult decît cel care se celebra aici. Cu toate acestea, ei acordau o importanță particulară purificării baptismale, a cărei acceptare devine, în Bisericile gentilor, marcă a convertirii. În același timp, cînd se reuneau în casa vreunuia dintre frați, ei „rupeau pîinea împreună”. Acest act, uzual în Israel și probabil împlinit de Isus cînd mîncă cu apostolii, căpătase pentru ei sensul unui simbol de uniune –uniune între ei și uniune cu Christos. Totul, însă, ne îndeamnă a crede că ei nu stabileau nici un raport între această „frîngere a pîinii” și moartea lui Christos, că nu-i atribuiau în vreo măsură valoarea unui sacrament, că nu-i asociau nici instituirea, nici repetarea unui ordin al Învățătorului lor.

Paul simți nevoia de a descoperi semnificația profundă a acestei practici. Cea pe care o descoperi –legînd-o în mod indisolubil de drama patimii răscumpărătoare– o umplu de fecunda idee a sacrificiului de expiere și de comuniune și făcu din ea împlinirea unui mare mister, memorialul și simbolul viu –voit de însuși Isus– al operei crucii. „Domnul Isus” se spune în *1Cor.*, 11, 23 și urm. *„în noaptea în care era vîndut, a luat pîinea și, mulțumind, a frînt-o și a zis: «Acesta este trupul meu cel care este pentru voi. Faceți aceasta în amintirea mea!».* De asemenea, după cină a luat potirul, spunînd: *«Acesta este potirul noului legămînt în sîngele meu. Faceți aceasta ori de cîte ori beți în amintirea mea!».*¹⁰¹ *Căci ori de cîte ori mîncați din pîinea aceasta și beți din potirul acesta, vestiți moartea Domnului pînă cînd va veni*”. Nici un rit al misteriilor păgîne nu încifrase vreodată mai multe sensuri, nici speranțe mai seducătoare, precum euharistia paulinică, însă aceasta doar era din familia lor, iar nu după spiritul evreu, căci introducea în Biserica apostolică o „fărîmă de păgînism”. Creștinii îl acceptară totuși, pentru că aducea religiei lor o sporire considerabilă și

¹⁰¹ Această poruncă apare doar în *Luca*, 22, 19 și în *1Cor.*, 11, 24. (n.trad.)

aceasta fu tema inițială a unei ample speculații teologice, generatoare a mai multor dogme.

În același timp, pâinea baptismală capătă o semnificație tot atît de profundă. „*Toți cîți ați fost botezați în Christos,*” scrie Paul (*Gal. 3, 27*) „*v-ați îmbrăcat în Christos*”, adică, prin botez, creștinul este asimilat lui Christos. Forțez termenii, deoarece Paul n-a îndrăznit niciodată să spună că botezul face din creștin *un Christos*, precum tauroboliul făcea din myst-ul Cybelei *un Attis*, însă ideea pe care se sprijină botezul se plasează realmente în aceeași perspectivă ca aceea care justifică tauroboliul. Prin botez, creștinul „îl îmbracă pe Christos”, cum se face cu un veșmînt sacru și mîntuitor. El coboară simbolic în moarte cufundîndu-se în rîu sau în cuva baptismală, și revine după trei imersiuni, precum a făcut-o Christos din mormînt, a treia zi; de acum înainte el este asigurat că într-o zi va fi glorificat, dacă Dumnezeu o vrea, precum a fost Christos.

Nu voi repeta îndeajuns că nu Paul a inventat toate acestea, că Bisericile eleniste anterioare lui –și înaintea lor, poate, grupurile de evrei sincretiști și gnostici– i-au pregătit opera și au construit principalele teme ale speculației sale. De aceea ar fi exagerat să se susțină că el este adevăratul fondator al creștinismului. Adevărații fondatori ai creștinismului sînt oamenii care au fondat Biserica din Antiohia, și abia dacă întrezărim numele unora dintre aceștia. Dincolo, însă, de superioritatea unei acțiuni mult mai ample și mai precise, în mod incontestabil, Paul le este superior prin conștiința acțiunii sale și a anvergurii ei. El nu a fondat creștinismul, dacă trebuie definită adaptarea mesianismului evreu la salutismul elenic, însă, fără el, creștinismul nu ar fi putut exista.